

Каткова Т. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри права
Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

ПРИНЦИП НЕВТРУЧАННЯ ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП СХІДНОАЗІЙСЬКОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

THE PRINCIPLE OF NON-INTERFERENCE AS THE BASIC PRINCIPLE OF THE EAST ASIAN LEGAL UNDERSTANDING

Стаття присвячена дослідженню даоського принципу невтручання в природний хід подій «у-вей» як базового принципу східноазійського праворозуміння. Аналізується різниця між підходом до Дао даосів і конфуціанців. Охарактеризовано ставлення даосів до правління та законодавства відповідно до принципу «у-вей». Відзначено, як принцип невтручання впливає на сучасні правові системи країн Східної Азії.

Ключові слова: принцип невтручання, праворозуміння, право КНР, Східна Азія, даосизм, порівняльне правознавство.

Статья посвящена исследованию даосского принципа невмешательства в естественный ход событий «у-вэй» как базового принципа восточноазиатского правопонимания. Анализируется разница между подходом к Дао даосов и конфуцианцев. Охарактеризовано отношение даосов к правлению и законодательству в соответствии с принципом «у-вэй». Отмечено, как принцип невмешательства влияет на современные правовые системы стран Восточной Азии.

Ключевые слова: принцип невмешательства, правопонимание, право КНР, Восточная Азия, даосизм, сравнительное правоведение.

The article is devoted to the study of the Taoist principle of non-interference in the natural course of events “u-wei” as a basic principle of East Asian legal understanding. The difference between the approach to Tao Taoists and Confucians is analyzed. The attitude of Taoists to government and legislation is described in accordance with the “u-wei” principle. It is noted that the principle of non-interference affects modern legal systems of East Asian countries.

Key words: principle of non-intervention, legal understanding, law of the PRC, East Asia, Taoism, comparative law.

В умовах реформування вітчизняної правової системи перед юридичною наукою загалом і порівняльним правознавством зокрема стоїть завдання використання потенціалу різних правових сімей. Вивчення традиційних правових систем Східної Азії є новим для порівняльно-правової науки України, але необхідним через те, що кожного року збільшується кількість міжнародних договорів про співробітництво між КНР та Україною. Особливої актуальності за таких умов набувають питання праворозуміння як фундаментального елемента будь-якої правової системи.

Метою статті є дослідження принципу невтручання в природний хід подій «у-вей» як принципу, який є характерним для правових систем КНР, Японії, КНДР і Республіки Корея.

Однією з характерних рис традиційних правових систем Східної Азії, а також узагалі східної традиції права є даоський принцип «у-вей» – принцип невтручання в природний хід подій. Цей принцип, який є складником східноазійського праворозуміння, сформований під впливом філософської концепції даосизму.

Даосизм як релігійно-філософська система сформувався на рубежі VI ст. до н. е. Його засновником вважається Лао-Цзи (604 р. до н. е.). Учення Лао-Цзи викладено в трактаті «Дао де цзін» – у різних варіантах перекладу «Книга про дао та де», «Книга про шлях і благу силу», «Книга про благий закон», «Канон шляху та благодаті», «Три вози».

Даосизм – один із трьох основних найвпливовіших напрямів політично-правової думки стародавньої китайської цивілізації (нарівні з конфуціанством і легізмом), яка до наших днів дивує вражаючою спадковістю своїх культурних форм, зокрема управління та філософствування. Китайська традиція не опрацьовувала подібне до європейського поняття права, однак наявність у ній правових звичаїв і законів тут не підлягає сумніву, як і в інших місцях світу, де на зміну первісним соціальним інститутам приходить державно-владна організація [1, с. 394].

Саме слово «Дао» зовсім не є винятковим надбанням даосизму. Воно належить усій китайській думці, і кожен філософ стародавнього Китаю бачив у ньому позначення істини або, точніше, правди і праведного шляху життя. Усі китайські мудреці – прихильники Дао. І хоча це поняття дало назву даосизму, нічого власне даоського в ньому немає. Це одна з найважливіших категорій усєї китайської культури. Специфічне лише її осмислення даосизмом. Якщо в конфуціанстві Дао – шлях морального вдосконалення і правління на основі етичних норм, то в даосизмі Дао набуває значення вищого першопринципу світової субстанції, джерела буття всього суцього. Дао – це те, що дається людині перш, ніж вона пізнає сам себе, і Дао є те, що перейде від нас до майбутніх поколінь після того, як ми підемо. Що ж це таке? Класики даоської традиції дають туманну, але, по суті, дуже точну відповідь: усе те, що існує саме по собі, що не породжене людським розумом і стурбованістю,

що не несе на собі друку натуги, напруги, насильства [2, с. 78].

У самому каноні «Дао де цзин» зазначено, що «Дао, яке може бути виражено словами, не є постійне Дао. Ім'я, яке може бути названо, не є постійне ім'я. Безіменне є початок неба і землі, те, що є безіменним, – мати всіх речей. Тому той, хто вільний від пристрастей, бачить чудесну тасмницю [Дао], а хто має пристрасті, бачить його тільки в кінцевій формі. Обидва вони (безіменне й те, що має ім'я) одного й того самого походження, але з різними назвами. Разом вони називаються найглибшими. [Перехід] від одного найглибшого до іншого – двері до всього чудесного» [3].

Якщо ж поняття Дао притаманне всій китайській думці, чим же відрізняються конфуціанство та даосизм?

М. Вебер щодо конфуціанства зазначає: «Китайський офіційний державний культ слугував інтересам усього суспільства, культ предків – інтересам роду, проте саме індивідуальні інтереси не враховувалися ані в першому, ані в другому випадку. Усе більша деперсоналізація головних природних духів, перетворення їх культу в офіційний ритуал, вихолощування із цього ритуалу всіх емоційних елементів і наприкінці прирівнювання його до звичайних громадських конвенцій – усе це було результатом зусиль шляхетного прошарку освічених інтелектуалів, які цілком ігнорували типові релігійні потреби мас» [4, с. 304]. Отже, виникала потреба в ученні, яке було формою індивідуального містичного та аскетичного пошуку порятунку, безсмертя. Для таких ідей у раціоналізмі китайського чиновництва не було місця, оскільки вони не відповідали бюрократичному способу ведення життя.

Відомий сходознавець В.П. Васильєв із цього приводу указував, що загальний зв'язок усіх різнорідних систем даосизму (вчення Лао-цзи про чистоту й бездіяльність, проповіді Чисунь-цзи та Вей-боая про довголіття і безсмертя, вчення Лу-шена про зілля, Чжан-дао-ліня – про талісмани, а з часів Ду-гуантіна наступні вчителі – виключно про релігійні обряди) містився в їх протесті проти конфуціанства, в прийнятті того, що не відповідає цьому вченню, в поєднанні під один прапор усіх незадовільних [5, с. 72–73].

На виокремлення двох філософських течій також вплинув ще один цікавий факт. Відлюдники в Китаї існували зі стародавніх часів. Вихід зі «світу» надавав час для роздумів і посилював містичне почуття. Так, Конфуцій і його суперник Лао-цзи жили у відлюдності, не займаючи ані яких посад. Різниця лише в тому, що містики – Лао-цзи та Чжуан-цзи – відкинули посаду заради свого порятунку, а Конфуція посади позбавили. «Мета порятунку» стародавніх відлюдників була: 1) виключно макробіотичною та 2) орієнтованою на магію: мета вчителів і невеликої кількості учнів, що їх обслуговували, було довге життя й магічна сила. На цій основі виникли «містичне» ставлення до світу та філософія, що на ньому базувалася.

Як зазначає М. Вебер, як у будь-якої містики, абсолютна байдужість до світу була самоочевидною та важливою макробіотичною метою. Як уже зазначалося, відлюдність була спрямована на продовження життя. Для цього вимагалось жити відповідно до примітивної «метафізики», що включала передусім економне й раціональне поводження з безпосереднім джерелом життя – диханням. Те, що регулювання дихання може призводити до специфічного стану мозку, підтверджується даними фізіології. Це призвело до наступного кроку: святий повинен бути «ні мертвим, ані живим» і поводити себе так, начебто й не жив [4, с. 309–310].

Система даосизму втілена в космогонічному дискурсі, який зображує процес створення світу Богом (Дао) і розкриває мету людського життя – розвиток своєї свідомості задля досягнення Божественного вдосконалення і злиття з Дао. Практично ця система досягалася в тому числі за допомогою багатостадійної системи психофізичної підготовки [6, с. 139].

Своєю головною метою даоси вважали єднання зі світом, гармонію з природою, злиття з Дао, що має надавати людській поведінці природність, позбавляти її штучних і помилкових пристрастей. Злиття з Дао приводить до просвітлення, тобто до усвідомлення природних законів життя, і формує здатність розуміння природного руху речей, для якого притаманна «незмінна змінність». Вони переконані, що в житті немає нічого більш постійного, ніж зміни, і тому людина має жити тільки теперішнім моментом, тобто тут і зараз. Злиття з Дао допомагає знайти довголіття, надприродні можливості й навіть безсмертя [7, с. 188].

Так, за тисячоліття свого існування даосизм напрацював різні практики досягнення просвітлення: 1) учення про правильне харчування та різні дієти; 2) дихальну гімнастику для оволодіння внутрішньою енергією «ці»; 3) медитації для розвитку здатності й готовності до змін; 4) численні комплекси фізичних вправ. Такі практики здоров'я, як Цигун, Тай цзи цюань, У-син, Сан Дао, відомі всьому світові та з кожним роком стають усе більш популярними в країнах заходу й пострадянському просторі.

Центром даосизму є дбайливе ставлення та любов до всіх видів життя. Даоська філософія орієнтована на людей, а не на людей з людською жадібністю. «Загальні справи» виступають в гармонії між людиною і природою [8].

Важливим складником учення даосизму є принцип бездіяльності «у-вей» – утримання від активних дій у вирішенні не тільки життєвих та етичних, а й політичних питань. Це не проповідь пасивності, а вчення про «діяння через недіяння». Іншими словами, це дія відповідно до двох принципів: 1) жодне зусилля не має бути потрачене задарма; 2) не варто діяти проти законів природи. У цій формулі вони висловили своє розуміння того, що для досягнення своєї цілі найчастіше взагалі не потрібно нічого робити. Наприклад, не завдавати людям зла, болі, не сваритися та за допомогою цієї відмови від дій досягати багато. Водночас вони надавали перевагу

не імпульсивним і спонтанним поступки, а продуманим і спланованим [7, с. 188].

Слово «вей», крім «діяння», має також значення: «звершення», «здійснення», «управління» тощо [9, с. 55]. Саме на принципі «недіяння», на думку даосів, має ґрунтуватися вчинене правління. Мудрий правитель слідує Дао, спираючись на природні властивості речей, і не намагається «упорядкувати Піднебесну» за допомогою штучних способів. Так відновлюється початкове «таємне єднання» (сюань тун) і рівність усього сущого, тоді як відступ від Дао і принципу «недіяння» призводить до передчасної загибелі людей, порушення космічної гармонії та смуту. З учення про управління на основі «природності» й «недіяння» деякі даоські мислителі, наприклад Бао Цзіньянь (IV ст.), робили радикальні висновки, стверджуючи несумісність з Дао станового поділу і навіть наявність государя, хоча ортодоксальний даосизм ніколи не ставив під сумнів сакральний характер імператорської влади [10, с. 97].

Будь-яка особа будь-якої епохи, яка перебуває при владі, зобов'язана в силу своєї місії й повноважень здійснювати найактивніші дії, щоб «виправдати довіру» Неба, Бога, правлячої еліти, свого народу, виборців тощо, а також щоб цю владу не втратити в результаті невдоволення всіма перерахованими вище «особами» або в результаті завоювання її країни іншою державою, яка не забуде скористатися будь-який її слабкістю, що стала наслідком недосконалого правління. Тобто не дуже, здавалося б, активної дії на вищій державній посаді.

Оскільки, «недіяння» – це якісно вищий етап діяння, щоб його досягти, потрібно бути освіченою, досконалою та непересічною людиною, необхідно багато й наполегливо працювати (займатися діянням). Простим смертним цей рівень незрозумілий і незбагнений, але їм дано інтуїтивно відчувати тих, хто досяг у їхньому середовищі, в суспільстві, державі такого рівня. Крім того, у низів є об'єктивний критерій істини оцінювання особистості й дій правителя та еліти – це практика. За їхньої практичної діяльності, результат якої вони буквально відчувають «на власній шкурі», можна дуже добре судити, досягло правляче угруповання або уряд рівня «недіяння», «отримало» воно «мандат Неба», згодилися з його правлінням вищі сили тощо. Отже, «недіяння» – це вищий рівень найактивнішої, результативної і продуктивної діяльності правління (діяння) монарха й усякого будь-якого уряду, так само як у бойових мистецтвах принцип «знищення форми» є вищим етапом її досягнення, а досягнення «м'якості» є вищим етапом досягнення «жорсткості» [11, с. 60–61].

У відносинах правителів з підвладними принцип «у-вей» тлумачився як вимога утримуватися від утисків народу, як засудження корисливої активності правителів і багатіїв стосовно народу: «Якщо палац розкішний, то поля вкриті бур'янами і хлібосховища пусті... [Знать] одягається в розкішні тканини, носить гострі мечі, не задовольняється [звичайною] їжею й накопичує надлишкові багатства. Усе це називається розбоем і хвастощами. Воно виявляється

порушенням Дао... Народ голодує, тому що власті беруть занадто багато податків... Тяжко управляти народом через те, що власті занадто діяльні». Отже, відповідно до вчення даосів, щастя і спокій людям приносить не активність, а, навпаки, бездіяльність. З одного боку, філософський заклик до бездіяльності стосувався владних структур, правителів і багатіїв як запобігання утискам народу. З другого ж боку, проповідь пасивності означала заклики народу до відмови від будь-яких протестів проти гноблення та утисків з боку можновладців. Саме в цьому полягали принципи політичного правління та його консерватизм [1, с. 396].

Керуючись принципом «у-вей» даоси негативно ставилися до законодавства, оцінюючи його як насилля над людською природою, що породжує зворотне насилля. Лао-цзи стверджував: «Країна керується справедливістю, війна ведеться хитрістю. Піднебесну отримують у володіння за допомогою недіяння. Звідки я знаю все це? Ось звідки: коли в країні багато заборонних законів, народ стає бідним. Коли в народі багато гострої зброї, в країні збільшуються смуту. Коли багато майстрів, множаться рідкісні предмети. Коли ростуть закони й накази, збільшується кількість злодіїв і розбійників» [3].

Так склалася китайська концепція управління як мистецтво м'яко та ненав'язливо, але своєчасно й доречно реагувати на природну зміну стану будь-якого процесу діяльності. На цій концепції виховувалася ціла плеяда блискучих китайських керівників, які були принциповими дилетантами та відкидали професійність. Вони управляли вільно, наче граючись, і досягали при цьому значних результатів [7, с. 188].

Варто зазначити, що принцип «у-вей», ґрунтуючись на даоському філософському фундаменті, включив у себе елементи конфуціанської та дзенбуддійської традицій. Так, здійснювати правління, спираючись на доброчесність, згідно з Конфуцієм, означає бути подібним Північній полярній зірці – вона перебуває на своєму місці, всі інші з повагою її оточують [12, с. 11].

Принцип невтручання можна побачити також у таких висловах Конфуція. «Не поспішай і не женися за малими вигодами. Будеш поспішати, не зрозумієш справи; гнатимешся за малими вигодами, великої справи не зробиш» [12, с. 139]. «Не займай відомого місця, не заважай справі (не лізь не у свою справу)» [12, с. 155]. «Я не нарікаю на Небо, не звинувачую людей і, вивчаючи нижче, досягаю розуміння вищого» [12, с. 158].

Саме таким має бути конфуціанське досконале правління. Воно не суперечить даоському уявленню про правління, якщо правитель здійснює своє правління згідно з даоськими принципами – він подібний до Дао і є його провідником. Як же бути, якщо правитель є засновником держави або узурпатором, тобто йому мимоволі доводиться (часом дуже жорстко) вторгтися в природний хід подій, займаючись державним будівництвом і питаннями зовнішньої та внутрішньої безпеки держави? Відповідь на це питання полягає в тому, що Дао притаманне взагалі

всім речам, відповідно до Чжуан-цзи. Усі наступні за даоським Дао є своєрідною еманациєю, відображенням, зліпком Великого Дао. У них також є в наявності всі (або майже всі) його властивості, діють його ж закони. Важливо їх зрозуміти, тому захоплення даосизмом мало для давньокитайських правителів не тільки дозвільний інтерес, а й практичний, оскільки державі, нехай навіть збудованій проти природним шляхом, також властиво Дао [13].

Упровадження принципу невтручання до правового поля сучасних держав Східної Азії відображається, наприклад, у правотворчості, де спостерігається значний вплив звичаїв і традицій. Так, у правовій системі сучасного Китаю прийнята й діє відносна невелика кількість, порівняно з Україною, законів (на 2018 рік приблизно 300). За відносно невеликої кількості законів у китайській державі широко розвинена підзаконна правотворчість. Китайський законодавець воліє йти шляхом інтенсивного прийняття окремих локальних актів правотворчості для більш оперативного реагування на зміни в країні соціально-економічного й (або) державно-політичного характеру. Центральна влада надає широкі правотворчі повноваження органам влади на містах для оперативного прийняття відповідних правових документів щодо усунення наявних пробілів у регулюванні суспільних відносин. У КНР прийняття закону пов'язане з дотриманням довгих і складних процедур, що, на думку китайських учених, може призвести до уповільнення соціально-економічного розвитку держави. Місцева правотворчість настільки розвинена, що для успішної роботи в правовому полі КНР потрібно передусім вивчати чинне в тому чи іншому регіоні законодавство [14, с. 97–98].

Варто відмітити, що в конституційному та адміністративному праві, де принцип невтручання проявляється особливо яскраво, абстрагування більшості населення від виборчих процесів та участі в політиці не сприймається самим населенням як обмеження його політичних прав.

Громадяни КНР голосують тільки на муніципальних виборах. Так, у ст. 2 Закону КНР «Про вибори в Загальнокитайські збори народних представників і до місцевих зборів народних представників різних ступенів» від 1 липня 1979 р. (зі змінами та доповненнями) зазначено: «Депутати Загальнокитайського зібрання народних представників, депутати зібрань народних представників провінцій, автономних районів, міст центрального підпорядкування, міст з районним поділом, автономних округів обираються зборами народних представників нижчої ступені».

Депутати зборів народних представників міст без районного поділу, міських районів, повітів, автономних повітів, волостей, національних волостей, селищ обираються безпосередньо виборцями» [15].

Як справедливо зауважує Ю. Цветкова, держави Східної Азії історично склалися як централізовані монархії з вертикально підпорядкованим чиновницьким апаратом і відсутністю участі й втручання населення в державно-управлінські процеси [16, с. 164].

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що в основі східноазійського праворозуміння лежить принцип невтручання в природний хід подій, який, ґрунтуючись на даоській філософії, не суперечить конфуціанському вченню та буддизму й об'єднує правові системи таких країн, як КРН, Японія, КНДР, Республіка Корея, в традиційну правову сім'ю Східної Азії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права / редкол.: С.І. Максимов (голова) та ін.; Нац. Акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – 1128 с.
2. Ван Цзянь. Даосизм как образ жизни. Вестник Бурятского государственного университета. 2011. № 6. С. 77–81.
3. Дао дэ цзин. URL: http://psylib.org.ua/books/_laotz01.htm.
4. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий: опыты сравнительной социологии религии. Конфуцианство и даосизм / пер. с нем. и предисл. О.В. Кильдюшова. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2017. 446 с.
5. Васильев В.П. Религии Востока: Конфуцианство, буддизм и даосизм. 4-е изд. Москва: ЛЕНАНД, 2015. 192 с.
6. Мозговий Л.І. Виникнення та розвиток філософії даосизму в контексті китайської культури. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія». 2011. Т. 19. № 21(1). С. 137–142.
7. Кузнецова Е.В. Источники формирования китайского менталитета. Вестник Кемеровского государственного университета. 2014. № 1(5–7). Т. 1. С. 187–190.
8. Хоу Линь. Стремительная А.А. Даосизм как фактор гармонизации современного китайского общества. Ученые записки Забайкальского государственного университета. 2013. С. 148–152.
9. Кобзев А.И. Вэй. Китайская философия. Энциклопедический словарь. Москва: Мысль, 1994. С. 55–56.
10. Торчинов Е.А. Даосизм. Китайская философия. Энциклопедический словарь. Москва: Мысль, 1994. С. 96–97.
11. Зиганшин Р.М. Духовно-религиозные основы боевых искусств традиционного Китая: дисс. ... канд. филос. наук. Москва, 2006. 149 с.
12. Конфуций. Суждения и беседы. Москва: Астрель: АСТ, 2010. 224 с.
13. Зиганшин Р.М. К вопросу о принципе «недеяния» в деле управления государством. Общество и государство в Китае: ХLI научная конференция / Ин-т востоковедения РАН. Москва: Вост. лит., 2011. 440 с. Ученые записки Отдела Китая ИВ РАН / редкол. А.А. Бокщанин (пред.) и др. Вып. 3. С. 325–327.
14. Троцинский П.В. Влияние традиции на право современного Китая. Журнал российского права. 2014. № 8. С. 94–105.
15. О выборах во Всекитайское собрание народных представителей и в местные собрания народных представителей различных ступеней: Закон КНР от 01.07.1979 (с изменениями и дополнениями). URL: http://chinalawinfo.ru/constitutional_law/law_nrc_elections-2.
16. Цветкова Ю. До питання про деякі характерні риси правових сімей східної традиції права. Порівняльне правознавство. 2012. № 3–4. С. 163–168.